

O'ZBEKISTON

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

ISSN 2181-922X

2021 Vol. 4

**www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz**

ISSN 2181-922X

O‘ZBEKISTON

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN

LANGUAGE AND CULTURE

2021 Vol. 4

**www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz**

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov
Bosh muharrir o'rinbosarlari: Zaynobiddin Abdirashidov
Qosimboy Ma'murov
Mas'ul kotib: Ozoda Tojiboyeva

Tahrir kengashi

Ahmadali Asqarov, Abdulaziz Mansur, Akmal Saidov, Akmal Nur, Adham Ashirov, Nizomiddin Mahmudov, Hamidulla Dadaboyev, Samixon Ashirboyev, Bahodir Karimov, Aftondil Erkinov, Baxtiyor Mengliyev, Uzoq Jo'raqulov, Sulton Normamatov, Murtazo Sayidumarov, G'aybulla Boboyorov, Nozliya Normurodova, Abdi Mamatov, Anvar Sayfullayev.

Tahrir hay'ati

Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)	Maria Sabtelni (Kanada)
Frederik Bressand (Fransiya)	Timur Kocaoğlu (AQSH)
Ingeborg Baldauf (Germaniya)	Almaz Ülvi (Ozarbayjon)
Mark Toutant (Fransiya)	Tanju Seyhan (Turkiya)
Rochelle Almeida (AQSH)	Xisao Komatsu (Yaponiya)
Akrom Habibullayev (AQSH)	Emek Üşenmez (Turkiya)
Valeriy S. Xan (O'zbekiston)	Abdulvahap Kara (Turkiya)
Eunkyung Oh (Janubiy Koreya)	Alizoda Saidumar (Tojikiston)
Oqilxon Ibrohimov (O'zbekiston)	Dilorom Ashurova (O'zbekiston)
Shodmon Vohidov (Tojikiston)	Darya Jigulskaya (Rossiya)

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editor-in-Chief: Shuhrat Sirojiddinov
Deputy Editors in Chief: Zaynabiddin Abdirashidov
Kasimbay Mamurov
Executive secretary: Ozoda Tajibaeva

Editorial board

Ahmadali Asqarov, Abdulaziz Mansur, Akmal Saidov, Akmal Nur, Adham Ashirov, Nizomiddin Mahmudov, Hamidulla Dadaboev, Samixon Ashirboev, Bahodir Karimov, Aftondil Erkinov, Bakhtiyor Mengliev, Uzoq Juraqulov, Sulton Normamatov, Murtazo Sayidumarov, Gaybulla Babayarov, Nozliya Normurodova, Abdi Mamatov, Anvar Sayfullaev.

Editorial Committee

Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	Maria Subtelny (Canada)
Frederique Bressand (France)	Timur Kozhaoglu (USA)
Ingeborg Baldauf (Germany)	Almaz Ulvi (Azerbaijan)
Marc Toutant (France)	Tanju Seyhan (Turkey)
Rochelle Almeida (USA)	Hisao Komatsu (Japan)
Akram Habibullaev (USA)	Emek Üşenmez (Turkey)
Valeriy S. Khan (Uzbekistan)	Abdulahap Kara (Turkey)
Eunkyung Oh (South Korea)	Alizoda Saidumar (Tajikistan)
Oqilkhon Ibrohimov (Uzbekistan)	Dilorom Ashurova (Uzbekistan)
Shodmon Vohidov (Tajikistan)	Daria Zhigulskaya (Russia)

“Uzbekistan: Language and Culture” is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

Email: uzlangcult@gmail.com
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

MUNDARIJA

Lingvistika

Tolib Enazarov

Dialektal matnlarning leksik tahlili metodi.....6

Jo'ra Xudoyberdiyev

Birinchi turkologiya qurultoyining chaqirilishi va maqsadi haqida.....19

Manzura Abjalova

Lingvistik ontologiya – leksik ma'lumotlar bazasi.....39

Dilafruz Muhammadiyeva

“Boburnoma”ning turkiy tillardagi tarjimalarida
paremiyalarning aks etishi.....60

Zoxira Xidraliyeva

O'zbek tilining Iqon shevasi vokalizmini areal o'rganishga doir.....74

Adabiyotshunoslik. Tarjimashunoslik

Shahnoza Rahmonova

XX asr ikkinchi yarmi she'riyatida g'azal janri poetikasi.....90

Gulnoza Jo'rayeva

Bolalar hajviy she'riyati – ma'rifiy va estetik tarbiya quroli
sifatida.....103

Din. Falsafa. Ilohiyot

Bahriddin Umurzoqov

“Rashahot” asarida Xojagon tariqati asoslari bayoni.....118

CONTENT

Linguistics

Tolib Enazarov

Method of lexical analysis of dialectal texts.....6

Jura Khudoyberdiyev

About aims and Organization of the first Turkological Conference.....19

Manzura Abjalova

Linguistic Ontology - Lexical Database.....39

Dilafroz Muhammadieva

Reflection of paremies in the translations of “Boburnoma”
in turkish languages.....60

Zakhira Khidralieva

On the study of the Ikan dialectvocalism of the Uzbek language.....74

Literature. Translation studies

Shahnoza Rahmonova

Poetics of the ghazal genre in uzbek poetry of the second
half of the XX century.....90

Gulnoza Jurayeva

Children's comic poetry as a mean of educational and
aesthetic education.....103

Religion. Philosophy. Theology

Bahriddin Umurzoqov

Detailed analysis of the foundations of the Khojagon tariqat
in the work “Rashakhot”.....118

O'zbek tilining Iqon shevasi vokalizmini areal o'rganishga doir

Zoxira Xidraliyeva¹

Abstrakt

O'zbek shevalari murakkab tarkibga ega ekanligi adabiyotlarda aytilib kelinmoqda. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasidan tashqaridagi o'zbek shevalari yanada murakkabligi va o'ziga xosligi, ya'ni turli guruhlariga aloqadorligi bilan ajralib turadi, jumladan, nisbatan kichik hududga ega bo'lgan shimoliy o'zbek shevalarida qarluq, qipchoq va o'g'uz lahjalariga taalluqli shevalar qayd qilinadi. Iqon shevasi esa o'g'uz lahjasi turkumiga kiradiki, bu sheva bo'yicha tadqiqotlar Y.D.Polivanovdan keyin davom ettirilmay qolgan. Bu sheva haqida prof. Y. D. Polivanov maqolasi e'lon qilinganiga deyarli bir asr o'tdi, bu davr ichida shevada sekinlik bilan bo'lsa-da, muayyan o'zgarishlar yuz bergan bo'lishi mumkin. Bu sheva to'g'risida Q. Muhammadjonov shimoliy o'zbek shevalarini o'rganish jarayonida ba'zi fikrlarni bildirgan, lekin uning tadqiqot obyektiga kirmagan. Ushbu maqolada Iqon shevasining unli va undoshlar tizimini regiondagi boshqa shevalar munosabatida, shevaga xos bo'lgan fonetik xususiyatlarning boshqa shevalarda ham tarqalganligi, shevadagi fonetik jarayonlar, shevaga xos tovushlarning geografiyasi masalasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: *sheva, lahja, adabiy til, fonema, tovush, old qator unli, orqa qator unli.*

Kirish

Ilmiy adabiyotlarda Iqon shevasi to'g'risida ayrim fikrlar aytilib kelinmoqda va bu sheva faktlariga ko'plab murojaat qilinmoqda, lekin bu faktlar aslida bir asr oldin qayd qilingan bo'lib, bu davr ichida bu sheva muayyan o'zgarishlarga uchragan, lekin ta'kidlash kerakki, bu sheva boshqa o'zbek shevalariga nisbatan o'z betakrorligini, ya'ni o'z tarixiy holatini asosan saqlab qola olgan. Bu sheva Janubiy Qozog'iston o'zbek shevalaridagi o'g'uz guruhiga taalluqli bo'lib, uning shu arealda o'ziga xos xususiyatga ega ekanligi bilan ajralib turadi va bu shevaning boshqa o'g'uz shevalari hamda

¹ Xidraliyeva Zoxira Riskulovna – katta o'qituvchi, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

E- pochta: xidraliyevazoxira@navoiy-uni.uz

ORCID ID: 0000-0002-7976-1093

Iqtibos uchun: Xidraliyeva Z. R. 2021. "O'zbek tilining Iqon shevasi vokalizmini areal o'rganishga doir". *O'zbekiston: til va madaniyat* 4: 74-89.

regiondagi qarluq, qipchoq shevalari bilan munosabati masalasi ham o'rganishga muhtojdir. Demak, bu sheva ilmiy tadqiqotga muhtoj shevalar qatoriga kirishi bilan dolzarblikka ega bo'ladi. Maqolada asosan analiz va sintez usulidan foydalanildi, lekin o'rni bilan sheva faktlari atrof shevalar, jumladan, Turkiston qarluq va qipchoq shevalari bilan qiyoslandi hamda tarixiy faktlarga ham murojaat qilindi. Shu regionda sheva xususiyatlarining tarqalishi, ya'ni areali ham e'tiborga olindi.

Asosiy qism

O'zbek tilining Iqon shevasi hozirga qadar monografik tadqiqot obyekti bo'lgan emas. To'g'ri, bu sheva bo'yicha o'tgan asrning boshlarida prof. Y.D.Polivanov maqola e'lon qilgan va shu maqola keyingi ishlarda e'tiborga olingan, darslik va qo'llanmalarda shevalarning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida gap ketganda foydalanilgan va tasniflar uchun asos bo'lgan. Bu sheva Janubiy Qozog'iston regionida boshqa areallariga (Qorabulq, Qoramurt, Mankent) ham ega bo'lgan. Hatto, prof. Y. D. Polivanovning taxminicha, bu sheva Buxoro viloyatining Olot va Qorako'l tumanlariga aholi migratsiyasi tufayli tarqalgan [Поливанов 1929, 529].

Ma'lumki, tilshunoslikda o'zbek shevalari vokalizmining ayrim jihatlarini, ayniqsa, unli fonemalarning miqdorini belgilashda turlicha munosabatlar mavjud. Fonema va uning ottenkalari, xususan, kontrast juft fonemalar, ularning mutlaq cho'ziq va mutlaq qisqa variantlari mavjudligi haqida fikrlar yuritilib, ilmiy adabiyotlarda o'zbek shevalari vokalizmi 6ta unli fonemadan 18 taga qadar borishi to'g'risida fikr yuritiladi [Ashirboyev 2021, 32]. Jumladan, Y.D.Polivanov Iqon shevasining unlilar tizimida ham miqdor va sifat jihatdan, ya'ni bir-biriga zid bo'lgan 18 ta unli fonema mavjudligini qayd etgan [Поливанов 1929, 528]. Shundan u 9 ta: **e, i, ε (ε), ü (y), ö (ø), ĭ, a, u, o** fonemalarni sifat jihatdan farq qiladi, deb ko'rsatadi. Shuni ta'kidlash joizki, o'zbek dialektologiyasida fonema va tovush masalasi hal qilingan emas, ya'ni dialektologik ishda fonema o'rganiladimi yoki konkret nutq tovushlari o'rganiladimi, degan masalaga dialektologlarimiz ahamiyat bermay kelishmoqda. O'zbek dialektologiyasiga oid aksariyat ishlarda fonema termini tilga olindi, lekin uning qanday belgilanganligi to'g'risida fikr aytilmay kelinmoqda. Iqon shevasi bo'yicha dastlabki axborotni umumlashtirgan Y.D. Polivanov fonema terminidan foydalangan, ammo uning nazariy asoslariga to'xtalmagan. Fonologiya bo'yicha o'z davrining yirik mutaxassisi bo'lgan bu shaxs, albatta, shevalardagi fonematik hodisalar-

ni yaxshi tushunganligini e'tiborga olishimiz lozim, lekin u belgilangan fonemalar shevada qanday variatsiyalarga ega ekanligi to'g'risida ham ma'lumotlar berilishi zarur edi. To'g'ri, u unlilarning 9 ta sifat farqlarini (качественно-различных) va jiddiy farqlanadigan 18 ta tovush tasavvurlarini (звукопредставления) belgilaydiki, aftidan, qisqalik va cho'ziqlikni ifodalovchi holatlarni fonema deb hisoblaganini ko'rinib turibdi. O'zbek dialektologlarining shevalar fonetikasiga oid ishlarida fonema, tovush terminlari izohsiz qo'llanmoqda. Bizningcha, bu masalaning hal qilinishini fonologiya mutaxassislari-ga qoldirish maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, tovush tasavvurlari tushunchasini xotirada saqlanuvchi tovush obrazlari bilan tenglash-tirish mumkin emas. Shuni e'tiborga olib, sifatli tovush tasavvurlari tushunchasini fonema uchun qo'llashni va Iqon shevasida 9ta fone-ma to'g'risida fikr yuritishni ma'qul ko'rdik.

i fonemasi. Bu unli old qator, yuqori tor, lablanmagan bo'lib, barcha bo'g'inlarda kela oladi: ichkari ~ *iš*, shirin ~ *širin*, chittak (qushning turi) ~ *čittāk*, tilim(bir tilim) ~ *tilim*, birinchi ~ *birinži*. Pozitsiyasiga ko'ra, urg'usiz bo'g'inda nisbatan qisqaroq talaffuz qilinadi: shirinlik ~ *čü:žik*, baland ~ *bä:jik*, maqtanchoq ~ *čä:ltik*, *kö:rindi*, *tikildi*, kiyindi ~ *kä:jindi*, *be:längi* (beli mayib bo'lgan), yashir ~ *kizlä* va h.k. Bu unlini Y. D. Polivanov *it*, *käldi:dim* so'zlarida qayd qiladi [Поливанов 1929, 529]. Bu yerda u xatoga yo'l qo'yadi, ya'ni aslida *it* so'zi *i:t* tarzida yozilishi lozim edi, kelgan edim ~ *käldi:dim* so'zidagi (aslida *kä:di:dim* bo'lishi kerak edi – Z. X.) -*dim* affiksi tarkibidagi **i** unlisi to'g'ri berilgan.

i: unlisi. Bu unli, asosan, birinchi bo'g'inda va grammatik vaziyat talab qilgan o'rinda keyingi bo'g'inlarda ham kela oladi: iz ~ *i:z*, ish ~ *i:š*, tish ~ *ti:š*, tizza ~ *ti:zä*, tirildi ~ *ti:rildi*, nina ~ *i:nnä*, tinchlik ~ *ti:ščiliq*, *i:šlädi*, nimaga ~ *hi:*, egalik qildi ~ *bi:lädi*, tushgan edim ~ *čü:šdi:dim*, bilgan edim ~ *bildi:dim*, ketayotgan edi ~ *ke:djätti:di*. Bu unli Y.D. Polivanovning keltirgan *käldi:dim* so'zidagi ikkinchi bo'g'indagi **i:** unlisiga mos keladi.

i unlisi bilan quyidagi tovush mosligi yuz beradi:

i – e mosligi: jiyak ~ *že:k*, jiyan ~ *že:n*;

i – ä mosligi: kiyim ~ *käjim*, nasihat ~ *näsä:t*, mija ~ *mä:jä*, oyi ~ *a:ja*, miyoncha(patnis) ~ *mä:jänčä*, kichkina ~ *kiškänä*, kalish ~ *kälä:vüş*;

i – ü mosligi: kim ~ *küm*, chirik ~ *čürik*;

i – ö mosligi: chigirtka ~ *čökürtkä*.

i fonemasi. Shevada **i** unlisining orqa qator kontrast jufti sifatida mavjud. Bu unli orqa qator, yuqori tor, lablanmagan. Y.D.

Polivanov uni **u** grafemasi bilan belgilaydi [Поливанов 1929, 529] va orqa qator unli ekanligini ko'rsatadi. U bu qisqa unlini *a:riqtin čiqti*, *ašxa:nadīn čiqti* so'zlarida qayd qiladi.

Ushbu fonema barcha bo'g'inlarda kela oladi. Shevada, asosan, chuqur til orqa **q**, **g'**, **x** undoshlari bilan yondosh keladi va qattiq asosli so'zlarda barcha bo'g'inlarda boshqa undoshlar bilan ham kela oladi: qish ~ *qış*, qirq ~ *qırq*, qiyshiq ~ *qı:jšıq*, qirg'in ~ *qıryın*, bo'yin ~ *mo:jın*, xo'tik ~ *xo:dıq*, to:qim (ot-ulov abzali), yulg'un ~ *žıñyıl*, *čıyırıq* (quduqdan suv tortish uchun qurilgan moslama), jigar ~ *ba:yır*, chelak ~ *ba:qır*, garmdori ~ *qızda:rı*.

Qır, *xıl*, *qılıq*, shag'al ~ *čayır*, yostiqli jildi ~ *žınt*, *ba:rdı*, *a:yası*, *ma:lı* kabi so'zlarda **ı** fonemasining qisqa talaffuz qilinadigan varianti ifoda etiladi.

ı: unlisi. Y.D. Polivanov uni faqat *qı:z* so'zidagina qayd qiladi. To'g'ri, u sanoqli so'zlardagina uchraydi: tentak ~ *xı:ra*, xina ~ *xı:na*, astar ~ *xı:ba*, ancha ~ *xı:la*, qichiq ~ *qı:jšıq*.

e fonemasi. Old qator, o'rta keng, lablanmagan unli. Ushbu fonema Y. D. Polivanov tomonidan *et*, *te:rap*, *te:man* [Поливанов 1929, 529] so'zlarida qayd qilingan, lekin uning ilmiy izohi berilmagan. Asosan, birinchi bo'g'inda keladi: *er*, *et*, *jem*, *jer*, *čet* kabi. Shuni aytish kerakki, shevada *er*, *et* so'zlarining *e:r*, *e:t* omonimik varianti bo'lib, birinchisi *er* ~ *erkakni*, *et* ~ *go'shtni*, ikkinchisi *e:r* ~ *erta(lab)*, *e:t* ~ *ayt(moq)* so'zlarining shevadagi talaffuzidir.

e unlisi bilan bog'liq tovush mosliklari:

e – a /ä: mosligi: *kel* ~ *kä:*, *etak* ~ *ä:täk*, *elak* ~ *ä:läk*, *teri* ~ *tä:ri*, *es* ~ *ä:s*, *kes* ~ *kä:s*, *eshak* ~ *ä:šäk*, *ters* ~ *tä:ris*, *teng* ~ *tä:η*, *kerak* ~ *kä:räk*, *temir* ~ *tä:mir*, *tepa* ~ *tä:pä*, *tezak* ~ *tä:zäk*, *teshik* ~ *tä:şik*, *kesak* ~ *kä:säk* va h.z. Ko'rinadiki, shevada **e** unlisining **ä** unlisiga o'tishi ko'p kuzatiladi. Lekin *te:räk*, *e:şik*, *keng* ~ *ke:η* (adabiy til-dagi keling ma'nosidagi so'z *käη* tarzida fonetik o'zgarishga uchraydi), *be:l* *e:r*, *e:l*, *e:n* kabi so'zlarda nima uchun **e** unlisi **ä** unlisiga moslashmagani ma'lum emas. Bizningcha Iqon shevasida **e** unlisining ushbu so'zlarda turg'unligi unga Turkiston qarluq va qipchoq shevalarining ta'siri deb qaralishi to'g'ri bo'ladi. Turkiston va Iqon shevalarining kundalik aloqalari uni ta'minlagan bo'lishi tabiiy.

e – i mosligi: *ber* ~ *bi*, *ye* ~ *ji*, *beka* ~ *bikä* (*qa:jimbikä*). Bu o'rinda **i** unlisi o'ta qisqa talaffuz qilinadi va u buyruq shaklidagina qisqalikni saqlaydi, lekin qo'shimcha qo'shilganda: bermaysanmi – *be:mäjsän-ä*, *yema* – *je:mäjmä* kabi so'zlarda bu xususiyat yo'qoladi.

e: unlisi. Bu ulining o'rni birinchi bo'g'in bo'lganligi uchun ham (pozitsiyasi mustahkam bo'lgan **e** unlisi to'g'risida gap boradi),

u aksariyat o'rinlarda cho'ziq talaffuz etiladi: el ~ *e:l*, erta ~ *e:r*, aytmoq ~ *e:t*, besh ~ *be:š*, kech ~ *ke:š*, tez ~ *te:z*, dugona ~ *e:š*, bel ~ *be:l*, terak ~ *te:rāk*, sovchi ~ *e:lči*, eshik ~ *e:šik*, beshik ~ *be:šik*.

ä fonemasi – old qator, quyi keng, lablanmagan unli. Y. D. Polivanov bu unli to'g'risida ma'lumot bermaydi, balki u *ε* unlisi haqida fikr bayon qilib, uning Turkiston shevasidagi *æ* grafemasi bilan berilgan unlidan kelib chiqqanligini ko'rsatadi hamda uning *a(ä)* va *e* unlisi o'rtasida talaffuz qilinishini aytgan holda, eston tilidagi *a* unlisiga nisbatan old qator, ya'ni *æ* unlisiga yaqin deb qaraydi va Samarqand shevasida [Поливанов 1929, 535] *bälä* (bälä), *man* (män) so'zlarida uchrashini qayd qiladi, lekin uning Ozarboyjonning Ganja, uyg'urlarning Taranchi shevalariga ham xosligini belgilaydi [Поливанов 1929, 534]. Bu fikrlarga e'tiroz bildirmagan holda Y.D.Polivanov tadqiqot olib borgan davrdagi *ε* unlisining hozirgi davrda **ä** unlisiga to'la o'tganligini ta'kidlashni lozim topamiz. Ayni o'rinda Y. D. Polivanov ma'lumotlari asosida hozirgi adabiyotlarda Iqon shevasida *ε* (e) unlisining mavjudligi takrorlanmoqda [Ashirboyev 2021, 27] Bizningcha, bu unlining hozirgi Xorazm shevalarida ham mavjudligini qayta tadqiq etish maqsadga muvofiqdir. To'g'ri, bu unli hozirgi Namangan shahar shevasida saqlanib qolmoqda [Ражабов 1996, 72].

Shevada **ä** fonemasi so'zlarning barcha bo'g'inlarida kela oladi. Masalan: so'lak – *ä:päžāk*, tikan ~ *tikänäk*, *käpä:näk* (kiyim turi: *Käpä:n kä:jgän kä:mäjdī, käpä:näk kä:jgän kä:lädi*) va boshqalar.

Shevada **ä** fonemasi adabiy til va Toshkent shevasidagidek til orqa *q, g, x* undoshlari bilan yondosh kela olmaydi, chunki shevada singarmonizm qonuniyati amalda bo'lib, til orqa undoshlaridan keyin til orqa **a** fonemasi keladi: *qa:lam, qara, qattiq, yam, xat, xabar*.

Shevada **ä** unlisi ba'zi so'zlar va affikslarda boshqa unlilar bilan fonetik moslikni hosil qiladi:

ä – a mosligi. Tayanch shahar shevalari va adabiy tildagi til oldi **ä** unlisi o'rnida **a** fonemasi keladi: *asal* ~ *asal*, *qora* ~ *qara*, *zamon* ~ *zaman*, *olma* ~ *alma*, *qalpoq* ~ *qalpaq*, *anor* ~ *anar*, *oyna* ~ *ajna*, *bog'cha* ~ *ba:qča*, *oshtaxta* ~ *a:štaxta*, *qadam*, *sadaqa*, *ata*(moq) ~ *a:da*;

ä – i/i mosligi: *kalit* ~ *kilit*, *zanjir* ~ *zīnžir*, *bitkaz* ~ *pitkiz*, *otkaz* ~ *ōtkiz*;

ä – e mosligi: *yangi* ~ *jeŋi*, *yanga* ~ *jeŋŋä*, *ayt* ~ *e:d*.

ä: unlisi. Adabiyotlarda, xususan, Y.D.Polivanov maqolasida bu unlining qaysi o'rinlarda qo'llanishi to'g'risida ma'lumot berilmaydi. Bu unli birlamchi cho'ziq variantida quyidagi bo'g'inlarda keladi:

– so'zlarning birinchi bo'g'inida: aka ~ *ä:kä*, mo'ri ~ *kä:n*, danakning mag'zi ~ *dä:näk*, danak ~ *dä:šäk*(qattiq po'choq va mag'izdan iborat urug'i), dada ~ *dä:dä*, xursand ~ *mä:z*, yashil ~ *jä:šil*, bir oz ~ *sä:l*, kekirdi ~ *kä:kirdi*, *gä:rilläp*(maqtanib), g'o'ra ~ *dä:včä*, ana ~ *ä:nä*, bari ~ *bä:ri*, hamma ~ *hä:mmä*, hasip ~ *hä:sip*.

– ikkinchi bo'g'inida: maslahat ~ *mäslä:t*, ergashtir ~ *äjä:rt*, mo'l-ko'l ~ *äjä:n*, ulgurji ~ *kötä:räsi*.

– uchinchi bo'g'inida: qarab yubor ~ *qarabä:r*, sepib yubor ~ *sä:pibä:r*, bermas edim ~ *be:mä:si:dim*, kirmas edim ~ *kirmä:si:dim*,

u fonemasi. Y. D. Polivanov uning til orqa unlisi ekanligini ko'rsatadi, xolos. Bu unli til orqa, yuqori tor, lablangan. Mazkur fonema shahar shevalari va o'zbek adabiy tilida indifferent bo'lib, **u** va **ü** unlilarining birikishi natijasida hosil bo'lgan oraliq tovushdir [Ashirboyev 2021, 85]. Iqon shevasida ushbu fonema mustaqil til orqa unlisi sifatida qo'llanadi. Y. D. Polivanov bu unlining qisqa variantiga *tuttum*, *aruq*, *oyul* so'zlarini qayd qiladi, lekin u keltirgan *oq-u*, *qo:l-u* misollari hozirgi Iqon shevasiga xos emas, balki ikkinchi bo'g'inida **i** unlisi keladi, ya'ni bu so'zlar *oqi*, *qo:li* tarzida talaffuz etiladi. To'g'ri, *o:quš*, *qo:lum* so'zlarida ikkinchi bo'g'inida **u** unlisi labial singarmonizm qoidasiga binoan tiklanadi. Aslida **u** unlisi barcha bo'g'inlarda kela oladi: bu ~ *bul*, shu ~ *šul*, burun ~ *murun*, *qunduz*, *bultur*, tarnov ~ *qavuš*, ichketar ~ *išburuq*, ukki ~ *ba:jyuz*, kechqurun ~ *ke:šqurun*, itquyruq (yovvoyi o'simlik) ~ *i:tqu:jruq*, mushtum ~ *juduruq*, bo'yinturuq ~ *mo:junturuq*, qutuldik ~ *qutulduq*, bechora ~ *baja:yuš*, borasiz-ku ~ *barasiz-yu*, bordik-ku ~ *bardiq-qu* kabi.

Bu unli bilan bog'liq tovush mosligi quyidagi o'rinlarda qayd qilinadi:

u – o/ö mosligi: *tuhmat* ~ *tö:mät*, *umr* ~ *ömur*, *uy* ~ *öj*, *hukumat* ~ *hö:kmät*, *hunar* ~ *hö:när*, *kuydi* ~ *kö:jdi*, *sumalak* ~ *sölämäk*, *buyrak* ~ *bögräk*, *Zuhra* ~ *Zö:rä*, *kuydirgi* ~ *köjdirgi*, *gugurt* ~ *kö:git*, *tug'di* ~ *to:ydı*, *chuqurcha* ~ *čo:qalaq*, *dumaloq* ~ *do:malaq*, *qurdi* ~ *qo:rdı*, *quyon* ~ *qo:jan*, *uloqcha* ~ *ola:q*, *yuqori* ~ *yoqa:rı*, *xurрак* ~ *xo:rräk*, *Umar* ~ *O:mar*. Ushbu moslik rus tilidan o'zlashgan so'zlarda ham uchraydi: *tumbochka* ~ *tö:mbüşkä*, *bulochka* ~ *bö:lüşkä*.

u – i mosligi: *quyruq* ~ *qo:jıq*, *burun* ~ *mu:rın*, *quduq* ~ *qu:dıq*, *quyruq* ~ *qu:jrıq*, *muruch* ~ *mu:rış*, *yulun* ~ *ju:lın*.

u – a mosligi: *quvdi* ~ *qa:vdı*, *quruq* ~ *quryaq*.

u: unlisi. Y.D Polivanov bu unlini *tu:z*, *su:*, *u:n*, *u:ž* (qolun *u:ži*) so'zlarida qayd qiladi. Iqon shevasida bu unli birinchi bo'g'inida aksariyat so'zlarda qo'llanadi: *chiroq* ~ *u:š*, *tut*(daraxt) ~ *tu:t*, *u:n*,

qasos ~ *xu:n*, faqat ~ *qu:ruq*, ro'parasida ~ *tu:š'da*, dudash (bir-biriga qofiyadosh ismlar) ~ *du:daš*.

ü fonemasi. Y.D. Polivanov bu unli uchun *y* grafemasidan foydalangan [Поливанов 1929, 528]. U *küm, kün, jüz, sü:ygän, üš, jür* so'zlarini misol keltirgan. Bu unli old qator, yuqori tor, lablangan bolib, shevada faol qo'llanadi. Ma'lumki, bu unli singarmonizmli shevalarga xosdir [Решетов, Шоабдурахмонов 1978, 60]. Iqon shevasida ushbu fonema *u* orqa qator fonemasining kontrast jufti sifatida mavjud: tuz(moq) ~ *tüz*, kul(moq) ~ *kül*, tush ~ *čüş*, sovqotdi ~ *üşüdi*, kalish ~ *kä:lävüş, jügürdi, türtünip, bügün//bügen*, guruch ~ *gürüş* kabi.

ü: unlisi. Bu unlini Y.D. Polivanov *tü:š* so'zida keltiradi. Shevada ushbu unli keng qo'llanadi: ovoz ~ *ü:n*, uch ~ *ü:š*, tun ~ *tü:n*, tugma ~ *tü:gmä*, sovuq urishi ~ *ü:šük*.

Shevada ayrim so'zlarda *ü* ~ *ö* mosligi mavjud. Masalan: *uy* ~ *ö:j*, gugurt ~ *kö:güt*, kuydi ~ *kö:jdi*, sumalak ~ *sö:lämäk*, hunar ~ *hö:nar*, kuydirgi ~ *kö:jdirgi*.

a fonemasi. Bu unliga Y.D. Polivanov tavsif bermaydi, faqat uning til orqa unlisi ekanligini aytadi. U – umumturkiy, til orqa, quyi keng, lablanmagan, qisqa unli. Bu jihatdan regiondagi qozoq tili, o'zbek tilining qarluq va qipchoq shevalari bilan umumiylikka ega.

Bu unli so'zning barcha bo'g'inlarida kelishi mumkin:

O'zbekcha (turkiy) so'zlarda:

- birinchi bo'g'inda: menga ~ *maṇa*, bor ~ *bar*, ot(moq) ~ *at*, daraxt ~ *tal*;

- ikkinchi bo'g'inda: qozon ~ *qa:zan*, oqshom (kecha kechqurun) ~ *a:xšam*, chopon ~ *ča:pan*, oyoq ~ *a:jaq*, tomoq ~ *ta:maq*, yomon ~ *ja:man*, yog'och ~ *a:yaš*, pocha ~ *ba:laq*, tovoq ~ *ta:baq*;

- uchinchi bo'g'inda: orqalab ~ *a:rqalap*, chanoq ~ *qava:žaq*, bo'sag'a ~ *bo:saya*, boshbarmoq ~ *ba:šmaltaq*, dalbasa (og'ziga kelganini aytish) ~ *dalba:sa*, ko'rshapalak ~ *yarya:nat*.

Forscha so'zlarda: bozor ~ *ba:zar*, atala ~ *arda:p*, arzon ~ *arza:n*

Arabcha so'zlarda: osmon ~ *a:sman*, amal ~ *amal, asal, aql, axva:l*.

a: unlisi – *a* unlisining cho'ziq varianti bo'lib, asosan, so'zning birinchi bo'g'inida qo'llanadi, lekin keyingi bo'g'inlarda ham uchraydi, ular quyidagi o'rinlarda qayd qilinadi: aka ~ *a:ya*, yog' ~ *ma:j*, ov ~ *a:v*, os(moq) ~ *a:s*, och ~ *a:j*, qosh ~ *qa:š*, bash ~ *ba:š*, tor ~ *ta:r*, tom ~ *ta:m*.

Y.D. Polivanov negadir *at* (loshad) va *at* (strelyay) so'zlarida

cho'ziq va qisqa **a** unlisini farqlamagan [Поливанов 1929, 530]. Bizningcha, birinchi holatda *a:t* yozilishi maqsadga muvofiq edi.

Shuni ta'kidlash lozimki, boshqa shahar shevalarida faol qo'llanadigan **ā (ɔ)** unlisi shevada mutlaqo qo'llanmaydi, balki u **a** unlisiga o'z o'rnini to'la bo'shatib bergan. Hatto, fors tilidan o'zlashgan so'zlarda ham **ā** o'rnida **a** unlisi qo'llanadi.

Adabiy tildagi **o (ā)** unlili so'zlarda uning quyidagi o'rinlarda tovush mosligi qayd qilinadi:

ā - ā / ä: mosligi: Toshkent ~ *Tā:škän*, chorak ~ *čā:räk*, kosa ~ *kā:sä*, choynak ~ *čā:jnäk*, ohak ~ *ä:k*; nozik ~ *nā:zik*, balo ~ *bā:lā*; olib ber ~ *ä:ppi*, olib kel ~ *ä:kkä(l)*, olib kir ~ *ä:kkir*.

ā - e/e: unlisiga mos keladi: soch ~ *če:š*, sochqi ~ *če:čüv*, soch(moq) ~ *češ*.

Shevada **a** unlisining variatsiyasi sifatida **ā(ɔ)** unlisi uchrab qoladi, ya'ni so'zga emotsionallik ruhiyatini berishda erkalovchi so'zlarda undan foydalaniladi: ya'ni talab qilingan ayrim bo'g'inda **a** unlisi **ā:**, ba'zan esa cho'ziq **o:** unlisiga o'tadi. Bu o'rinda erkalash bilan birga iltimos, iltijo ma'nolari ham ifodalanadi. Masalan, *ajnā:naj//ajno:naj*, *bügün mähtäp barmaja qo:jči*.

o fonemasi. Bu fonemaga ham Y. D. Polivanov to'la tavsif bermaydi, odatdagidek, faqat uning **o:** unlisining qisqa varianti ekanligini ko'rsatadi. Bu unli orqa qator, o'rta keng, lablangan bo'lib, adabiy til va boshqa o'zbek shevalaridagi kabi so'zning faqat birinchi bo'g'inida keladi: to'q ~ *toq*, to'y ~ *to:j*, qo'ra(*qo'y qo'rasi*) ~ *qora*, bo'g'irsoq ~ *toqa:š* va boshqalar.

o: unlisi. Bu unlini Y.D. Polivanov *jo:l, jo:q, o:n, do:zax, o:d, o:dun, to:n, ro:za* kabi so'zlarda keltiradi. Y.D. Polivanov keltirgan misollardan ham ko'rinadiki, shevada ushbu unli keng qo'llanadi: angishvona ~ *o:jmaq*, to'r(baliq yoki qush ovlash uchun ishlatiladigan buyum) ~ *to:r*, sho'rlik ~ *šo:lliq*, koptok ~ *to:ppi*, tesha ~ *čot*, o'ta semiz odam ~ *bo:tqa* kabi. Shevada **o** fonemasi ba'zi qo'shma so'zlarda va *-doyon//do:n* sifatdosh affikslarida keyingi va oxirgi bo'g'inlarda kelishi mumkin: shundan so'ng ~ *šu:nso:n*, *ja:stiqqo:ra:di*(nikohdan bir kun avval kelinnikida bo'lib o'tadigan marosim turi), *qirqbo:yim*(o'simlik turi), chavandoz ~ *čapando:z*, sunnat to'y ~ *o:yilto:j*, biryo'la ~ *biräto:la*, qo'rqadigan ~ *qorqadoyon//qorqado:n*, boradigan ~ *baradoyon//barado:n*, keladigan ~ *kälädoyon//kälädo:n* kabi. Bu affiksning singarmonizmga bo'ysunmasligini ta'kidlaymiz. Bu unli bilan bog'liq tovush mosligi quyidagi o'rinlarda qayd qilinadi:

o - u mosligi: o'zib ~ *uzup*. Šäri:päniñ ba:llari hä:mmädin *uzup ke:dipti*.

o – ä: mosligi. Bunday moslik o‘zlashgan so‘zlarda qayd qilindi: *botinka ~ pā:tiŋkā*, *конфет ~ kă:mpit*, *ko‘ngli ~ kă:vni*.

o – i mosligi: *traktor ~ tirăktir*, *kartoshka ~ kărtiškă*, *tapochka ~ tă:piškă*, *lampochka ~ lâmpiškă* kabi.

ö fonemasi. Uni Y. D. Polivanov *ø* grafemasi bilan beradi va old qator unlilar qatorida sanaydi. Namuna sifatida **øj** so‘zini keltiradi va ushbu so‘zning qator o‘zbek shevalarida o‘ziga xos fonetik farqlar bilan qo‘llanishini ko‘rsatgan [Поливанов 1929, 529]. **ö** - old qator, o‘rta keng, lablangan unli. Bu unli fonema barcha singarmozimli shevalarda qo‘llanadi va Buxoro, Navoiy, Samarqand shevalarida uchraydi [Ashirboyev 2021, 27]. Mazkur fonema ushbu shevada **o** orqa qator fonemasining kontrast jufti sifatida, asosan, so‘zlarning birinchi bo‘g‘inida keng qo‘llanadi: *öt, kôr, sôz, kôz, čöŋčäk, döŋgäläk, köprik, köndälän, öpkä*, etik ~ *ötuk, kômăš*.

ö: unlisi. Bu unli **ö** unlisining cho‘ziq varianti bo‘lib, Y.D.Polivanov uni to‘rt *~ tō:t*, *ko‘k ~ kō:k*, *ko‘m-ko‘k ~ kō:m-kō:k*, *ko‘k o‘t ~ kō:g-ot* so‘zlarida qayd qiladi. Ushbu unliga shevada yana ko‘plab misollar keltirish mumkin: *šō:rtāk* (shirinlik turi), *echki ~ ö:ški*, *qa:rašō:rik* (olxo‘rining turi), *qī:z kō:rdi* (marosim nomi)...

Q.Muhammadjonov Turkiston gruppasi shevalarida **ö** fonemasining ikkinchi bo‘g‘inda pozitsion tarzda kelishini umumiy hodisa sifatida qaraydi va kuyov - *küjöv*, birov - *biröv*, uchov - *üčöv*, beshov - *bešöv* kabi misollar orqali ko‘rsatadi [Муҳаммаджонов 1981, 24]. Avvalo, bu fikr aniqlikni talab qiladi, chunki “Turkiston gruppasi” shevalari fonetik jihatdan jiddiy farqlanadi. Qolaversa, ushbu izohlanayotgan so‘zlar ayrim pozitsiyalarda ko‘rinib qoladigan fonemalar emas, balki Turkiston qarluq shevalariga xos xususiyatdir. *Küjō:v, birō:v* tarzida qo‘llanishi Iqon shevasida ham kuzatiladi, lekin *üčöv, bešöv* tarzida qo‘llanishi Iqon shevasiga xos emas. Bu so‘zlar Iqon shevasida *üčüsi, be:šisi* tarzida talaffuz qilinadi. Demak, bu kabi holatlarni “Turkiston gruppasi shevalari” uchun umumiy holat sifatida qarash haqiqatga yaqin emas.

Iqon shevasidagi unlilar cho‘ziqligi

Yuqorida Iqon shevasidagi unlilarning miqdori, qisqa va cho‘ziq unlilar hamda ularning qo‘llanish xususiyatlari, adabiy tildagi unlilar bilan mosligi masalalari to‘g‘risida fikr yuritilgan edi. Ayni zamonda professor Y. D. Polivanov ma‘lumotlariga munosabat bildirildi.

Shuni aytish o‘rinliki, adabiyotlarda unli fonemalarning cho‘ziqligining uch tipi to‘g‘risida ma‘lumot beriladiki, bunda

asosiy e'tibor turkiy tillarga xos bo'lgan birlamchi cho'ziqlik muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, shevada birlamchi cho'ziq unlilar keng qo'llanadi.

Birlamchi cho'ziq unlilar. Davrlar o'tishi bilan tarixiy jarayon taqozosi bilan ko'plab lahja va shevalar fonetikasi o'zgarishlarga uchragan bo'lsa-da, Iqon shevasi vakillari qadimgi ajdodlari nutqida mavjud bo'lgan fonetik qonuniyatlarni ancha yaxshi saqlab kelganligini, shuningdek, shevada hozirda turkiy tillarning ko'pchiligida saqlanmagan birlamchi cho'ziqlik qoldiqlarini kuzatish mumkin.

O'zbek dialektologiyasiga oid adabiyotlarda unlilarning birlamchi, ikkilamchi va uchlamchi cho'ziqligi to'g'risida fikr yuritiladi va shulardan birlamchi cho'ziqlik, aynan, o'g'uz guruhi shevalarining o'ziga xos xususiyati sifatida baholanadi [Ражабов 1996, 122].

B.A.Serebrennikov va N.Z.Gadjiyevalarning qayd etishicha, birlamchi cho'ziqlik hodisasi qadimgi turkiy tilda mavjud bo'lib, keyinchalik til taraqqiyoti natijasida aksariyat turkiy tillarda o'zining xususiyatini yo'qotgan va hozirda yoqut, turkman, xalaj tillarida saqlanib qolgan [Серебренников, Гаджиева 1986, 8-9]. A.M. Shcherbak bunday unlilarning oltoy, gagauz, qirg'iz, tofalar, tuva, turkman, xakas, shor va yoqut tillarda mavjudligini ko'rsatadi [Щербак 1970, 48]. Yozma manbalarda birlamchi cho'ziq unlilarni maxsus o'rgangan olim Q.Mahmudov ilmiy manbalarda bunday unlilarning mavjud bo'lganligi va ba'zi matnlarda u grafik ifodaga ega bo'lganligini faktik misollar asosida ko'rsatib o'tadi. Uning ko'rsatishicha, birlamchi cho'ziq unlilar qadimgi yozma manbalarda so'zning dastlabki bo'g'inida asosiy pozitsiyada qo'llanishi tayin bo'lgan [Махмудов, 1983, 11-14]. Q.Sodiqov ham birlamchi cho'ziqlikning keyingi hodisa emas, balki azaldan borligini ta'kidlaydi [Sodiqov 2009, 118].

Shuningdek, Q.Muhammadjonovning birlamchi cho'ziq unlilar qadimgi turkiy tilga xos xususiyatmi yoki so'nggi hodisami degan masalada, keyingi hodisa emasligi haqidagi fikrlari ham o'rinli [Мухаммаджонов 1991, 31-34].

Turkologiyaga oid adabiyotlarda birlamchi cho'ziqlik hodisasi haqida gap borganida o'zbek tilining Iqon, Qorabuloq va Mankent shevalarida uchrashi tilga olingan [Пешетов 1966, 7-10]. Shu bilan birga, o'zbek dialektologiyasiga oid ishlarda ham ayrim o'g'uz guruhi shevalariga birlamchi cho'ziqlik xos ekanligi qayd etilgan [Абдуллаев 1961, 131].

Qadimgi turkiy tildagi birlamchi cho'ziq unlilarini saqlab qolgan Iqon shevasidagi shu hodisaning xususiyatlarini tadqiq etish tilshunosligimiz uchun ham nazariy, ham amaliy ahamiyat kasb etadi. Janubiy Qozog'iston o'g'uz shevalariga bag'ishlangan ishlarda birlamchi cho'ziqlik ham otlarda, ham fe'llarda qo'llanishi aytiladi, lekin keltirilgan misollarda ravish turkumiga oid so'zlar ham kuzatiladi [Абдуллаев 1965, 18].

Iqon shevasi cho'ziq unlilar mavjud bo'lgan boshqa shevalardan farqli o'laroq ularning barchasi ma'no farqlash xususiyatiga ham ega. Masalan, Xorazm o'g'uz shevasida **i** unlisi cho'ziq juftiga ega emas, **ü**, **ä** unlilarining cho'ziq jufti bo'lsa-da, ular ma'no farqlash xususiyatiga ega emas. Quyida Iqon shevasida ma'no farqlovchi xususiyatlarini saqlab qolgan cho'ziq unlilarga misollar keltiramiz:

a – a: *at* (ot, uloqtir) ~ *a:t* (ism), *bar* (bormoq) ~ *ba:r* (mavjudlik), *žaj* (o'rin) ~ *ža:j* (sekin), *qaš* (qoch) ~ *qa:š* (qosh), *tašī* (tashimoq) ~ *ta:ši* (toshi), *qap* (qopmoq) ~ *qa:p* (qop), *aš* (ochmoq) ~ *a:š* (ochlik), *jaz* (yozmoq) ~ *ja:z* (yoz fasli), *aq* (oqmoq) ~ *a:q* (oq rang); **ä – ä:** *kär* (kermok), *kä:r* (*kä:ri* *kä:gändä* – hushiga kelganda); **u – u:** *uš* (uchmoq) ~ *u:š* (chiroq), *tut* (tutmoq) ~ *tu:t* (tut daraxti); **ü – ü:** *tüş* (tushmoq) ~ *tü:š* (tush ko'rmoq); **ī – ī:** *qīz* (qizimoq) ~ *qī:z* (qiz bola), *qīj* (qirqmoq) ~ *qī:j* (qo'y go'ngi); **i – i:** *iš* (ichmoq) ~ *i:š* (ish), *širin* (sifat) ~ *Ši:rin* (ism), *čittāk* (qushning turi) ~ *či:ttāk* (juda kam); **o – o:** *ot* (maysa) ~ *o:t* (olov); **ö – ö:** *öt* (o'tmoq) ~ *ö:t* (o't pufagi), *kön* (ko'nmoq) ~ *kö:n* (charm), *kör* (ko'rmoq) ~ *kö:r* (so'qir); **e – e:** *e:r* (er kishi) ~ *e:r* (erta), *et* (go'sht) ~ *e:d* (aytmoq).

Biz o'rganayotgan shevada birlamchi cho'ziq unlilar qaysi turkum so'zlarida va qaysi bo'g'inlarida uchrashiga to'xtalib o'tamiz.

a: unlisi ot turkumida: *ot* ~ *a:t*, *oyi* ~ *a:ja*, *ariq* ~ *a:rīq*, *bobo* ~ *ba:ba*, *xola* ~ *xa:la*, *og'il* ~ *a:yul*, *oy* ~ *a:j*, *sut mahsulotlari* ~ *a:ɣaryan*; sifat turkumida: *oq* ~ *a:q*, *och rang* ~ *a:š*, *achchiq* ~ *a:žīq*, *ozg'in* ~ *a:zyin*, *ola* ~ *a:la*, *sariq* ~ *sa:rīq*, *kelishgan* - *a:jdaq*; fe'l turkumida: *ozdi* ~ *a:zdī*, *poylamoq* ~ *a:ndīdī*, *aldadi* ~ *a:ldadī*, *o'zicha mashg'ul bo'lmoq* ~ *a:rīldī*, *achchig'landi* ~ *a:žīndī*, *tozaladi* ~ *ta:zaladī*; ravish turkumida: *ataylab* ~ *a:daj*, *ertalab* ~ *aza:nap*, *asta* ~ *ža:j*.

ä: unlisi ot turkumida: *mo'ri* ~ *kä:n*, *danakning mag'zi* ~ *dä:näk*, *mag'iz va qattiq po'choqdan iborat urug'i* ~ *dä:šäk*, *dada* ~ *dä:dä*, *kosa* ~ *kä:sä*; olmosh turkumida: *bä:ri*, *hā:mmä*; sifat turkumida: *xursand* ~ *mä:z*; ravish turkumida: *sä:l*, *gohida* ~ *jä:gädä*; fe'l turkumida: *kekirdi* ~ *kä:kirdi*.

e: unlisi ot turkumida: *be:l*, *e:n*, *se:l*, *be:z*; *pe:šana*, *e:šik*; sifat turkumida: *tetik* ~ *te:dik*, *ke:η*; son turkumida: *be:š*, *je:tti*; ravish

turkumida: *ke:š, e:r, ke:čä, te:z*; fe'l turkumida: *se:zdi, ke:t, e:rindi, be:lädi*.

u: unlisi ot turkumida: *u:n, tu:z, tu:t, mu:z*; sifat turkumida: *uzu:n, qu:rïq*; fe'l turkumida *mu:zla, qu:vna, tu:zla*.

ü: unlisi ot turkumida: *tü:n, sapcha ~ tü:läk, tup - tü:b, chumak - sü:bäk*; sifat turkumida: *čü:žik, čü:rik*; fe'l turkumida: *tü:rildi, unmoq - ü:ndi, yo'qlamoq - tü:bädi*.

o: unlisi ot turkumida: *mo:jïn, to:j, čö:γ, xola* (begona shaxsga murojaat) ~ *to:tï, o:t, xo'tik - xo:dïq*; sifat turkumida: *zo:r, šö:r*; son turkumida: *o:n, o:ttïz, to:qqïz*; fe'l turkumida: *so'ymoq - so:j, qo'rimoq - qo:rdï, o:rdï, to:jdi*.

ö: unlisi ot turkumida: *g'am-hasrat ~ kö:jnük, čö:l, qo'zilash ~ tö:l, kö:l*; sifat turkumida: *kö:k, gö:l*; olmosh turkumida: *ö:z*; fe'l turkumida: *tarqalmoq* (har tomonga) ~ *ö:rdi, bo'lmoq* (ikkiga ajratmoq) - *bö:ldi*.

ï: unlisi ot turkumida: *qï:j, qalin* (*chapan va b.*) ~ *xï:ba, xï:na*; sifat turkumida: *qï:jšïq, xï:ra*; ravish turkumida: *xï:la*; fe'l turkumida: *qï:že:tti, qï:jdi*.

i: unlisi ot turkumida: *ki:giz, i:š, i:n, i:z*; sifat turkumida: *i:rik, ti:rik, či:rik*; fe'l turkumida: *egalik qildi ~ bi:lädi, tirildi ~ ti:rildi, i:šladi*.

O'g'uz shevalari fonetikasini o'rgangan olim F.Abdullayev "Qaranoq shevasi fonetikasidan" nomli maqolasida: "Xorazm o'g'uz shevalarida cho'ziqlik asosan ot kategoriyasidagi so'zlarda uchraydi, fe'l turkumidagi so'zlarda uning tarqalishi nihoyatda cheklangan. Hatto cho'ziqlikka ega bo'lgan unlisi bor otlardan fe'l yasalganda ham unlining cho'ziqligi zaiflashadi va oddiy cho'ziqlikka ega bo'lgan unliga teng bo'ladi" [Абдуллаев 1965, 18], – deb yozadi. Biz yuqorida keltirgan misollardan ma'lum bo'ladiki, Iqon shevasida birlamchi cho'ziqlik deyarli barcha so'z turkumlarida uchraydi. Xorazm shevalaridan farqli o'laroq, cho'ziq unli mavjud bo'lgan otlardan fe'l hosil qilinganida ham yasama so'z cho'ziqlikni saqlab qoladi: *ti:zä ~ ti:zäladi, qa:n ~ qa:nadi, ba:la ~ ba:laladi, mo:jïn ~ mo:jïnnadi, i:š ~ i:šladi, a:q ~ a:γardi, ba:j ~ ba:jidi, a:t ~ a:dadi, so:ra ~ so:radï*. Q.Muhammadjonovning ishlarida bu holat Janubiy Qozog'iston shevalarining o'ziga xos xususiyati sifatida qayd etilgan [Myxam-madjonov 1991, 32]. Hatto ayrim hollarda yasaliş asosida cho'ziq unli mavjud bo'lmasa-da, Iqon shevasida yasama fe'lda u cho'ziq unliga aylanishi mumkin *qara ~ qara:jdi, boja ~ boja:di, tala ~ ta:ladi*.

Adabiyotlarda cho'ziq unlilar, asosan, birinchi bo'g'inda uchrashi qayd etilgan. Iqon shevasidan to'plangan materiallar bu fikrning to'g'riligini inkor etmaydi, lekin shevada ikkinchi va uchinchi

bo'g'inlarda ham birlamchi cho'ziq unli uchraydi.

Ikkinchi bo'g'indagi cho'ziq unli: *Mādi:nā, aza:n, quva:ndī xaba:r, shunchaki ~ āčī;* avval ~ *buru:n, joqa:rī, maza:rat, oqla:q, tīnna:q, kosa ~ duqa:ba, kar ~ gāra:n, uyatsiz ~ bātba:q, laqabchi ~ misqa:lčī, kalish ~ kālā:vūš.*

Uchinchi bo'g'indagi cho'ziqlik: *kaft ~ alaqa:n, isiriq ~ ādrāsma:n, qo'ng'iz ~ qavuzya:n, qarindosh ~ tavušqa:n, qoryašī:n, qo'lbog' ~ ālākba:γ, aksiga olib ~ qasaxa:na.*

Ushbu shevada cho'ziqlik hatto turkiy bo'lmagan, arab va fors tilidan kirib kelgan o'zlashma so'zlarda ham uchraydi: *ba:zar, ba:γ, a:dam, xo:žā, sa:pīn, sa:ndīq, da:rī, a:sman, kō:zā, xa:na, ba:dam, sa:ja, hō:nār, me:rap, a:šīq, kā:sā, ba:la (bola), asba:b, avla:d, va:da, lā:nāt, qaza:, maza:rat, arza:n, arda:p, gāra:n, aza:p, dāva:l, žuva:n, mulla:* kabi. Keltirilgan misollar o'zbek adabiy tili va tayanch shevalarda oddiy cho'ziqlikka ega, demak, mazkur shevada bunday xususiyatning kuzatilishini birlamchi cho'ziq unlilarning ta'siri bilan izohlash mumkin.

Iqon shevasida Xorazm o'g'uz shevalaridan farqli o'laroq, cho'ziqlik birinchi bo'g'in bilan chegaralanmasdan, ikkinchi va undan keyingi bo'g'inlarda ham kelishi mumkin. Xorazm o'g'uz shevalarida birlamchi cho'ziqlik ot va fe'l so'z turkumlarida kuzatilsa, Iqon shevasida barcha so'z turkumlarida mavjud.

Demak, Iqon shevasi qadimgi turkiy tilga xos bo'lgan birlamchi cho'ziqlik hodisasini saqlab qolgan. Ushbu fonetik hodisa uni o'zbek tilidagi boshqa shevalardan farqlab turadi. Shevada unlilar tizimida qayd etilgan to'qqizta qisqa va to'qqizta cho'ziq unlilarning barchasida ma'no farqlash imkoniyati bor, lekin ularning ma'no farqlash ko'lamini bir xil emas.

Iqon shevasida va, shu jumladan, boshqa o'g'uz shevalarida ham cho'ziq unlilarning voqelanishi qonuniyatlarini aniqlash navbatdagi vazifa bo'lib qoladi, lekin bir narsa aniqki, bunday cho'ziqlik, asosan, birinchi bo'g'inda o'z o'rniga ega, uning boshqa bo'g'inlarda kelishini esa biror qonuniyat bilan bog'lash mumkin bo'lmadi. Aftidan, o'z-o'zini tashkil etish – sinergetika [Шермухаммедова 2005, 171; Нурмонов, Рахимов 2013, 92] metodlarida uni tadqiq qilish lozimdir, buni kelajak ko'rsatadi.

Adabiyotlar

Абдуллаев, Ф. 1961. Хоразм шевалари. Тошкент: Фан.

Абдуллаев, Ф. 1965. "Қарноқ шевасининг фонетикасидан". *Ўзбек тили ва адабиёти* 6: 18. Тошкент.

Абдуллаев, Ф. А. *Фонетика Хорезмских говоров*. Ташкент: Фан.

Ashirboyev, S. 2021. *O'zbek dialektologiyasi*. Toshkent: Nodirabegim.

Муҳаммаджонов, Қ. 1991. “Чўзиқ унлилар сўнгги ҳодисами?” *Ўзбек тили ва адабиёти* 6: 31-34. Тошкент.

Маҳмудов, Қ. 1983. “Ёзма манбаларда бирламчи чўзиқ унлилар”. *Ўзбек тили ва адабиёти* 5: 11-14. Тошкент.

Муҳаммаджонов, Қ. 1981. *Жанубий Қозоғистон ўзбек шевалари*. Тошкент: Фан.

Нурмонов, А., Рахимов, А. 2013. *Лингво-синергетикага кириш*. Тошкент: Академнашр.

Поливанов, Е. Д. 1929. “Фонетическая система говора кишлака Икан (Туркестанский уезд)”. *Известия АН СССР* 7 (7): 529.

Ражабов, Н. 1996. *Ўзбек шевашунослиги*. Тошкент: Ўқитувчи.

Решетов, М. М., Шоабдурахмонов, Ш. 1978. *Ўзбек диалектологияси*. Тошкент: Ўқитувчи.

Решетов, В. В. 1966. “Ўзбек шеваларининг классификацияси”. *Ўзбек тили ва адабиёти* 1: 7-10. Тошкент.

Серебренников, Б. А., Гаджиева, Н. З. 1986. *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков*. Москва: Наука.

Sodiqov, Q. 2009. *Turkiy til tarixi*. Toshkent: TDSHI.

Тўйчибоев, Б., Ҳасанов, Б. 2004. *Ўзбек диалектологияси*. Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти.

Шермухаммедова, Т. 2005. *Фалсафа ва фан методологияси*. Тошкент.

Щербак, А. М. 1970. *Сравнительная фонетика тюркских языков*. Ленинград: Наука.

On the study of the vocalism of the Uzbek language Iqon dialect

Zakhira Khidralieva¹

Abstract

It is stated in many sources that Uzbek dialects have a complex structure. In particular, Uzbek dialects outside the Republic of Uzbekistan are more complex and unique, ie they belong to different groups. For example, to such groups we can include the northern Uzbek dialects, which have a relatively small area, namely dialects of the Karluk, Kipchak, and Oghuz dialects. The Ikan dialect belongs to the Oghuz dialect, which was researched by the scientist Y.D. Polivanov, but the works were not continued after him. Almost a century has passed since the publication of Y.D. Polivanov's article regarding the given dialect, during this period, though slowly, certain changes may have occurred in the dialect. Q. Muhammadjanov expressed some views on this dialect during the study of northern Uzbek dialects, but it was not included as the research object. This article describes the system of vowels and consonants of Ikan dialect in relation to other dialects in the region, the distribution of phonetic features in other dialects, phonetic processes in the dialect, the geography of dialectal sounds.

Key words: *Dialect, literary language, phoneme, sound, front vowels, back vowels.*

References

- Abdullaev, F. 1961. *Horazm shevalari*. Toshkent: Fan.
- Abdullaev, F. 1965. "Qarnoq shevasining fonetikasidan". *Uzbek tili va adabijoti* 6: 18. Toshkent.
- Abdullaev, F. A. *Fonetika Horezmskih govorov*. Tashkent: Fan.
- Ashirboyev, S. 2021. *O'zbek dialektologiyasi*. Toshkent: Nodirabegim.
- Muhammadzhonov, Q. 1991. "Chuziq unlilar sunggi hodisami?" *Uzbek tili va adabijoti* 6: 31-34. Toshkent.
- Mahmudov, Q. 1983. "Jozma manbalarda birlamchi chuziq unlilar". *Uzbek tili va adabijoti* 5: 11-14. Toshkent.
- Muhammadzhonov, Q. 1981. *Zhanubiy Qozogiston uzbek shevalari*. Toshkent: Fan.
- Nurmonov, A., Rahimov, A. 2013. *Lingvo-sinergetikaga kirish*. Toshkent:

¹ Zakhira R. Khidralieva – Independent Researcher, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi'i.

E-mail: xidraliyevazoxira@navoiy-uni.uz

ORCID ID: 0000-0002-7976-1093

For citation: Khidralieva, Z. R. 2021. "On the study of the Ikan dialectvocalism of the Uzbek language". *Uzbekistan: Language and Culture* 4: 74–89.

Akademnashr.

- Polivanov, E. D. 1929. "Foneticheskaja sistema govora kishlaka Ikan (Turkestanskij uezd)". *Izvestija AN SSSR* 7 (7): 529.
- Razhabov, N. 1996. *Uzbek shevashunosligi*. Toshkent: Uqituvchi.
- Reshetov, M. M., Shoabdurahmonov, Sh. 1978. *Uzbek dialektologijasi*. Toshkent: Uqituvchi.
- Reshetov, V. V. 1966. "Uzbek shevalarining klassifikacijasi". *Uzbek tili va adabijoti* 1: 7-10. Toshkent.
- Serebrennikov, B. A., Gadzhieva, N. Z. 1986. *Sravnitel'no-istoricheskaja grammatika tjurkskih jazykov*. Moskva: Nauka.
- Sodiqov, Q. 2009. *Turkiy til tarixi*. Toshkent: TDSHI.
- Tujchiboev, B., Hasanov, B. 2004. *Uzbek dialektologijasi*. Toshkent: Abdulla Qodirij nomidagi halq merosi nashrijoti.
- Shermuhammedova, T. 2005. *Falsafa va fan metodologijasi*. Toshkent.
- Shherbak, A. M. 1970. *Sravnitel'naja fonetika tjurkskih jazykov*. Leningrad: Nauka.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

O'zbekiston: til va madaniyat (O'zTM) – zamonaviy O'zbekiston (sobiq Turkiston) bilan bog'liq bevosita Markaziy Osiyo mintaqasini birlashtiradigan til, tarix, san'at, etnografiya, madaniyat va ijtimoiy fanlar sohalarini qamrab olgan ilmiy jurnaldir. O'zTM munozarali, zamonaviy, innovatsion, konseptual jihatdan qiziqarli, original mavzudagi ilmiy tadqiqotlarni nashr qiladi. Jurnal lingvistika, adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik, din, falsafa, ilohiyot, fan, ta'lim, metodika, sotsiologiya, psixologiya, tarix, madaniyat, san'at, etnologiya, etnografiya, antropologiyaga oid ilmiy yo'nalishdagi maqolalar va taqrizlar hamda konferensiya hisobotlarini qabul qiladi.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo'lyozmalar o'zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, boshqa turkiy tillarda ham qabul qilinadi. Agar muallif o'z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr ettirmoqchi bo'lsa, unda qo'lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etilishi lozim.

Qo'lyozmalar MS Word (.doc) formatida (uzlangcult@gmail.com) elektron pochta-siga yuboriladi. Iqtiboslar va izohlar uchun MS Word menejerini qo'llash mumkin.

Barcha qo'lyozmalar tahririyatga muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma'lumot bilan taqdim etiladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig'i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o'ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo'lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantiriladi. Maqola matni 3 000–5 000 so'zdan iborat bo'lishi kerak.

O'zbek va ingliz tillarida 100–150 so'zdan iborat abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so'zdan kam bo'lmagan kalit so'zlar (o'zbek va ingliz tillarida). Abstraktda maqolaning qisqacha mazmuni va dolzarbligi, tadqiqot natijalari aks etishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati 5 sahifadan oshmasligi kerak.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo'lishi mumkin) 1500 so'zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so'ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo'limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to'q bo'yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o'zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tilda yozilgan bo'lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – to'q bo'yoqda, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki"

shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasida qavs ichida ( ) satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [ ] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satr boshidan, boshqa barcha qatorlari xatboshidan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

VII. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

VIII.1. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*, Shahar: Nashriyot nomi.

Qudratullayev, Hasan. 2018. *Boburning adabiy-estetik olami*. Toshkent: Ma'naviyat.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Qudratullayev 2018, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011 (a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011 (b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya, kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011 (a), 99]

[Sirojiddinov 2011 (b), 67]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Abdurahmonov, G'anijon, Alibek Rustamov. 1984. *Navoiy tilining grammatik xususiyatlari*. Toshkent: Fan.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Abdurahmonov, Rustamov 1984, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq mualliflari bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismlari to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda birinchi muallif ismi yoziladi va "boshqalar" deb ko'rsatiladi.

[Familiya va boshqalar kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Abdug'afurov, Abdurashid. 2016. "Badoye' ul-bidoya"ning tuzilish sanasi". *XX asr o'zbek mumtoz adabiyotshunosligi*, Olim To'laboyev muharrirligida, 174–184. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Abdug'afurov 2016, 176]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL. Foydalanilgan sana.

Mamatov, Ulug'bek. 2018. *O'zbekiston madaniyatida tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlari*.

Toshkent: Mumtoz so'z. <https://kitobxon.com/uz/catalog/sanat/>. 12.03.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Маматов 2018, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2017, 19-hujjat]

VIII.2. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi". *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari.

Mahmudov, Nizomiddin. 2013. "Termin, badiiy so'z va metafora". *O'zbek tili va adabiyoti* 4: 3 – 8. Toshkent.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Mahmudov, 2013, 5]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Aminov, Hasan. 2018. "O'zbekiston san'atida temuriylar siymosi". *O'zbekistonda xorijiy tillar* 2: 246 – 253. doi: 10.36078/1596780051.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

VIII.3. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro‘yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo‘yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo‘lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko‘rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. “Maqola nomi.” *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. “Jomiy “Xamsa” yozganmi?.” *O‘zbekiston adabiyoti va san’ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. “Maqola nomi.” *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Jabborov, Rustam. 2019. “Navoiyning Tabrizda yashagan xorazmlik kotibi”. *UZA: O‘zbekiston Milliy axborot agentligi*, 08.12. <https://uza.uz/uz>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Jabborov 2010, 17]

Maqola so‘ngida foydalanilgan adabiyotlar o‘zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro‘yxati ikki qismdan iborat bo‘lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko‘rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o‘zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini “The Chicago Manual of Style, 16th Edition” qo‘llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle> havo-lasidan ko‘rib olishingiz mumkin.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS

Uzbekistan: language and culture is an academic journal, publishing research in linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies. We aim to publish cutting edge, innovative, conceptually interesting, original case studies and new research, which shape and lead debates in multifaceted studies. We do not publish economic analyses or policy papers. Any opinions and views expressed in publications are the opinions and views of the authors, and the publishers are not responsible for the views/ reviews of the contributors.

The journal is published four times a year. The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcomed. In addition to research articles, the journal welcomes book reviews, literature overviews, conference reports and research project announcements.

1. General

- Submission Guideline

1. Manuscripts may be submitted at any time during the year. However, if the author wishes to have his/her manuscript published in a certain issue of the journal, the submission should be made at least five months in advance of the proposed publication date.

2) Manuscripts should be submitted by email (uzlangcult@gmail.com) as an attachment in MS Word document (.doc) format and use MS Word Source.

3) All manuscripts should be submitted with a cover page including an email address, a mailing address and a short introduction about the author(s) /contributor(s)'.

2. Manuscript format

1) The main texts should be written in Times New Roman font, 12 point, and single-spaced in 44 pagination with 1-inch margins.

2) Submissions must follow the author-date system of *The Chicago Manual of Style*, 16th Edition.

3) Quotations are given in brackets in the text.

4) A research article should normally be no more than 9,000 words in length, including the following contents:

- an abstract of 150-200 words (in English, Russian, and Uzbek) and seven to ten keywords;

- a list of references of no more than five (5) pages;

- tables and figures, if any.

5) A book review should generally be about 1,500 English words (or other languages) in length, and must include the heading and closing in the following format:

- Heading: *Title of the Book*. By Author's Name(s). City of Publication: Publisher Name, Year. pp. Price, ISBN:, (hardcover/paperback).

- Closing: Book reviewer's name, affiliation and postal address at the end.

6) Style Points Headings. Limit: Four levels.

- Level 1. Title Style (e.g. the first letter of each word upper case, except prepositions), Bold, and 14 point.
- Level 2. Title Style, Italics, 14 Point.
- Level 3. Modified “down” style (first letter upper case, or first letter of first two words if the first word is an article), Bold, and 12 point.
- Level 4. Modified down style, Bold, 11 point.

3. Style and Usage

1) Translation

- Translated excerpts from classical texts or non-English sources should be annotated with clarification of its original/published language and translator. Likewise, “Author’s own” translations of quoted texts should be noted as such.

- The author is expected to provide an English translation of key terms in the work, rather than a translator without expertise in the subject.

- Excerpts or quoted texts from published translation will not be edited. However, UzLC editors may query or modify translations of key terms or texts provided by the author.

- Where necessary, short supplementary information such as dates, an item in its original characters, or the Romanized form of a non-English item, may be included.

- Names of foreign publishers, and titles of sources published in a foreign language should primarily appear in Romanized form without translation. However, if necessary, a translation may be added in brackets ([ ]).

2) Names and Terms

- Place Names (foreign):

Designation for division of areas should be either translated or hyphenated after the given area name.

Designation for geographical/structure names are not hyphenated, and appear without the equivalent English term.

Institutional names are considered proper nouns. Their names should appear following the preference of the individual institutions.

3) The descriptive designation of a period is usually lowercase, except for proper names or traditionally capitalized terms.

4. Quotation

1) Block Quotations:

- A block quotation should start with double line spacing and an indentation from the left margin. From the second paragraph of the block quotation, additional paragraph indentation is needed.

Texts in block quotation should be written in Times New Roman 10 pts., and not be entirely italicized.

5. Others

1) There is one space after sentence punctuation and not two.

2) The end parenthesis, closing quotation mark, and footnote numbers come after the sentence punctuation.

3) For parentheses within parentheses, use brackets ([ ]).

6. Basic Citation Format

The following examples illustrate citations using the **author-date** system. Each example of a reference list entry is accompanied by an example of a corresponding parenthetical citation in the text. For more details and many more examples, see chapter 15 of *The Chicago Manual of Style*.

BOOK

Reference List (hanging indent):

Pollan, Michael. 2006. *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of How Eating Has Evolved*. New York: Penguin.

In Text Cite:

[Pollan 2006, 99–100]

Reference List (hanging indent):

Ward, Geoffrey C., and Ken Burns. 2007. *The War: An Intimate History, 1941–1945*. New York: Knopf.

In Text Cite:

[Ward and Burns 2007, 52]

For four or more authors, list all of the authors in the reference list; in the text, list only the first author, followed by et al. (“and others”):

[Barnes et al. 2010, 847]

Reference List (hanging indent) book chapter:

Kelly, John D. 2010. “Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War.” In *Anthropology and Global Counterinsurgency*, edited by John D. Kelly, Beatrice Jauregui, Sean T. Mitchell, and Jeremy Walton, 67–83. Chicago: University of Chicago Press.

In Text Cite:

[Kelly 2010, 77]

Chapter of an edited volume originally published elsewhere (as in primary sources):

Reference List (hanging indent) book originally published elsewhere:

Cicero, Quintus Tullius. 1986. “Handbook on Canvassing for the Consulship.” In *Rome: Late Republic and Principate*, edited by Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White. Vol. 2 of *University of Chicago Readings in Western Civilization*, edited by John Boyer and Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago Press. Originally published in Evelyn S. Shuckburgh, trans., *The Letters of Cicero*, vol. 1 (London: George Bell & Sons, 1908).

In Text Cite:

[Cicero 1986, 35]

BOOK PUBLISHED ELECTRONICALLY

If a book is available in more than one format, cite the version you consulted. For books consulted online, list a URL; include an access date only if one is required by your discipline. If no fixed page numbers are available, you can include a section title or a

chapter or other number.

Reference List (hanging indent):

Austen, Jane. 2007. *Pride and Prejudice: A Novel in Five Books*. New York: Penguin Classics. Kindle edition.

In Text Cite:

[Austen 2007, 101]

Reference List (hanging indent):

Kurland, Philip B., and Ralph Lerner, eds. 1987. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders>

In Text Cite:

[Kurland and Lerner, chap. 10, doc. 19]

JOURNAL ARTICLE

Article in a print journal

In the text, list the specific page numbers consulted, if any. In the reference list entry, list the page range for the whole article.

Reference List (hanging indent):

Weinstein, Joshua I. 2009. "The Market in Plato's Republic." *Classical Philology* 104:439–58.

In text cite:

[Weinstein 2009, 440]

Article in an online journal

Include a DOI if the journal lists one. A DOI is a permanent ID that, when appended to <http://dx.doi.org/> in the address bar of an Internet browser, will lead to the source. If no DOI is available, list a URL. Include an access date only if one is required by your discipline.

Reference List (hanging indent):

Kossinets, Gueorgi, and Duncan J. Watts. 2009. "Origins of Homophily in an Evolving Social Network." *American Journal of Sociology* 115:405–50. doi:10.1086/599247.

In text cite:

[Kossinets and Watts 2009, 411]

Article in a newspaper or popular magazine

Newspaper and magazine articles may be cited in running text ("As Sheryl Stolberg and Robert Pear noted in a New York Times article on February 27, 2010..."); they are commonly omitted from a reference list. The following examples show more formal versions of the citations. If you consulted the article online, include a URL; include an access date only if your discipline requires one. If no author is identified, begin the citation with the article title.

Reference List (hanging indent):

Mendelsohn, Daniel. 2010. "But Enough about Me." *New Yorker*, January 25.

In text cite:

[Mendelsohn 2010, 68]

Reference List (hanging indent):

Stolberg, Sheryl Gay, and Robert Pear. 2010. "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote." *New York Times*, February 27. <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>.

In text cite:

[Stolberg and Pear 2010, 12]

WEBSITE

A citation to website content can often be limited to a mention in the text ("As of July 19, 2008, the McDonald's Corporation listed on its website . . ."). If a more formal citation is desired, it may be cited as in the examples below. Because such content is subject to change, include an access date or, if available, a date that the site was last modified. In the absence of a date of publication, use the access date or last-modified date as the basis of the citation.

Bibliography (hanging indent):

Google. 2009. "Google Privacy Policy." Last modified March 11. <http://www.google.com/intl/en/privacypolicy.html>.

In text cite:

[Google 2009]

Reference List (hanging indent):

McDonald's Corporation. 2008. "McDonald's Happy Meal Toy Safety Facts." <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

In text cite:

[McDonald's 2008]

Jurnal 2017-yil 26-oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot
va axborot agentligi tomonidan № 0936 raqam bilan ro'yxatdan o'tgan.
Tahririyatga kelgan maqolalar mualliflarga qaytarilmaydi.

Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos
Hojib ko'chasi 103-uy.
Telefonlar: +99871 281-45-11, +99871 281-41-93.
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz
E-mail: uzlangcult@gmail.com

Bosishga 30.12.2021-yilda ruxsat etildi.
Bichimi 70x100 1/16, Ofset bosma. "Cambria" garniturasida.
Shartli b.t. 7,51. Nashr b.t. 7,62.

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali tahririyatida
tayyorlandi va sahifalandi.
"YASHNOBOD NASHR" bosmaxonasida chop etildi.
Adadi 300 nusxa. Buyurtma №2.
Bosmaxona manzili: Toshkent shahar Yashnobod tumani,
58-a harbiy shaharcha.